

**2010 VAKIF MEDENİYETİ İSTANBUL YILI VE
VAKIFLAR HAFTASI ETKİNLİKLERİ**

VAKIFLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

VAKIF

VAKIF MEDENİYETİ İSTANBUL

2010

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Dr. Adnan ERTEM

Yayın Koordinatörü

Aydın SEÇKİN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Cuma ATABAY

Editör

Adem ŞAHİN
Mehmet KURTOĞLU

Sertifika No: 16651

İSBN: 978-975-19-5026-0

Yayın Kurulu

Aydın SEÇKİN (Genel Müdür Yrd.)
Burhan ERSOY (Genel Müdür Yrd.)
Ali HÜRATA (Genel Müdür Yrd.)

İçerik Organizasyon

Arif İLHAN
Halil İbrahim SEZER

Tashih

Ahmet KILIÇ
Emrullah YILMAZ
Aysegül KÖKLÜ

Ön Kapak Fotoğrafı

Hatice EZGİ

Arka Kapak Fotoğrafı

Lokman KARAÇUHA

**T.C. BAŞBAKANLIK
VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ**

Milli Müdafa Cad. No: 20

Kızılay / ANKARA

Tel: 0312 415 50 00

www.vgm.gov.tr

ANKARA - 2011

Prof. Dr. Mustafa Bilge SATKIN

*Marmar Üniversitesi
(İslam Araştırmaları Merkezi)
Öğretim Üyesi*

*İstanbul Vakıfları'nın Dini ve Ekonomik
Hayata Etkileri*

Vakıf kültürünün İslam Medeniyeti'nde çok önemli bir yeri olduğu kabul edilen bir gerçektir. Hatta bu müessesenin İslam Medeniyeti'nin, İslami değerler manzumesinin özü olduğunu düşünmek pek hatalı sayılmasa gerektir. Bundan dolayıdır ki; bu değerli kültür yapısını oluşturan şuurun genç nesillere aktarılmasının önemli bir görev olduğuna inanıyorum. Alanlardaki etkinliklerle desteklenerek gelecek kuşaklara aktarılmasının önemli bir görev olduğuna inanıyorum. Bundan dolayıdır ki, bu toplantının gerçekleşmesinde katkıları olan çalışanları kutluyorum ve kültürümüzle olan bağların güçlendirilmesinde bu tür çalışmaların oynayacağı rolü çok önemseydiğimi vurgulayarak sözlerime başlıyorum.

Tebliğimde vakıf eserlerin rolü dini hayat ve ekonomik hayat olmak üzere iki bölümde ele alınacaktır. Şüphesiz vakıf eserlerinin her iki alanda da etkileri büyüktür.

Bu bakımdan vakıfların dini ve ekonomik açıdan toplumlara sunmuş olduğu kazanımlar konumuzu teşkil edecektir. Vakıfların özünü teşkil eden müesseseler genelde cami, medrese, imaretler gibi dini kökenli kuruluşlar olmaları dolayısıyla

vakıf müesseselerinin esası ve dayandığı ana prensibin din kökenli olduğu bilinir. Yani konumuz olan Osmanlı Devleti'ndeki vakıfların kuruluş sebeplerinin bu dünyada yaşayanların içlerindeki ahiret inancına dayandığı bilinir. Yani kısacası bu dünyada elde edilen kazançlardan bir kısmın öte aleme göndermenin aracı olur vakıflar. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan bir vakfiye girişinde aynen şu ifadeler vardır. (Bk. TSMA D.6946 nolu Hazine Dar başı Süleyman Ağa b. İsmail'in Sultan 1. Ahmet tuğralı vakfiyesi T.1120 / 1708.) "Dünyada zikr-i Cemil ve Ukbada müstevcib-i ecr-i cezil idüğü (olduğu) muhakkak olduğuna binaen" işbu evkafı düzenledim. Bu ve benzeri vakfiyelerde görüldüğü üzere bu evkaf-ı İslamiyye sahipleri bunun karşılığını ahirette alcaklarına kesin bir şekilde inandıklarını ve bundan emin olduklarını açıkça beyan etmişlerdir. İbadet ve eğitim merkezlerinin dışındaki, köprü, sebil vs. gibi topluma faydası olan kuruluşlar da Hz. Peygamberin (Sizin en hayırlı olanınız topluma faydalı olanınızdır) Hadis-i Şerifinin şemsiyesi altına girer. İnsanlar kendilerine ait olan öz mallarını toplumun faydasına, yani karşılık gözetmeksizin kullanımına arz ederler ve bunu yaparken yegane gayeleri ahiret kazancını yakalamaktır. Kur'an'da Şura Suresi'nde Allahü Teala "Her kim ahiret kazancını yakalamak isterse, ve o doğrultuda uygun işler yaparsa biz yaptıklarının karşılığını ona kat be kat verimiz" der, ve yine Kur'an da "Kim iman eder ve amel-i salih yani güzel işler yaparsa o " Hayrül berriye" yani ,insanların hayırlıları grubuna girmiş olur ifadesi bir çok yerde geçer. Bu ve benzeri vakfı tarif eden ayetler ve hadisler Müslümanlar tarafından güzel bir yol gösterici olarak kabul edilmiş ve değerlendirilmiştir.

İslam Medeniyeti'nin en köklü müesseselerinden biri olan ve belki de en başında gelen Vakıf müesseselerinin Kur'an bağlantısını kesmek ve adeta o bağdan yoksun bırakmaya çalışmak yanlış bir görüşün tezahürü olsa gerektir. Bu görüş ya bir önyargı ürünü veya bir yanılgının ifadesidir. Dilimize tercüme yolu ile kazandırılmış olan İslam Ansiklopedisi'nin yabancı dildeki orijinal Vakıf maddesinde müellif olan R. Peters, (bk. Wakf, El, Leiden, 2002, C XI, s; 59) şöyle der; "Not mentioned in the Quran. It drives

its legitimacy primarily from a number of Hadiths." Yani Vakıf müesseseleri Kur'an'da geçmez onu ancak ve esas olarak hadislerde görürüz. Türkçe tercümesi bu ifadeyi bir adım daha ileri götürmekte ve "Kur'an ve sünnette bu konuda açık ve muşahhas delil yoktur" demektedir (bk.B.Yediyıldız,Vakıf ,IA,c.CX111,s.155). Evet belki kelime olarak Kur'an'da vakıf yoktur ancak işin ruhu, esası vardır. Hadis'te ise biraz daha geniş ve açık şekilde ele alınmış olduğu bilinmektedir. Yani süreklilik arz eden ve İslam'ın ana prensiplerinden olan "infak"ın devamı sürecinde semeresinin yani karşılığının ahirette devam edeceği, kesilmeyeceği bildirilmiştir. Ancak bu dünyada herhangi bir kâr gayesi gütmekten ve sadece dini gayelerle ve toplumun yararına olmak kaydı ile yapılan cami, medrese vs. gibi kuruluşların yıllar boyu devam edebilmeleri konusu bu eserleri vakfedenleri düşündürmüş ve onlar bu eserlerin işlevlerini kesintisiz olarak sürdürebilmeleri için gerekli olan finansal kaynakları da bu eserlerin beraberinde vakfetmişlerdir. Bunlar kira gelirlerinden yarar temin edilen araziler olduğu gibi, kira gelirlerinden yarar temin edilen iş yerleri de olabilmıştır. Biz bunlardan birinci gruba "Mukataat" ikinci gruba "Musakkafat" denildiğini görüyoruz. Bu tabirleri vakıflarla ilgili gelir gider hesaplarında vakıf mütevellilerince sunulan mali raporlarda görürüz.Bunlar bazen müstagillât ve Müstagillât-ı daime olarak geçer. (bk. TSMA D.6946 T.1120 li vakfiye). Vakıfların düzgün işlemeleri için tayin edilen idareci (yönetici) kadro / mütevelliler gelir getiren yerlerden hasıl olan "Vâridât"ı toplarlar ve gerekli yerlere sarfederler. Müteveli denilen bu kişiler mesul oldukları makama yıllık raporlar şeklinde sunarlar. Genelde varidat ve masarifât diye geçen bu gelir – gider bölümleri bazen "mahsulat ve ihracat" şeklinde de görülür. (bk.TSMA.D.7243,T.1008 / 1599 yıllık muhasebe raporları). Varidat bölümünde ele alınan gelirler ve masârifat bölümündeki giderler müteveli raporlarını oluşturur. Padişah vakıfları yani "evkaf-ı hümayun" için bu makam yani mütevellilerin raporlarını sundukları makam "Babüsseade Ağaları" olmuştur. Diğer vakıfların mütevellileri ise Şeyhülislamlara veya vakıf nazırlarına karşı sorumlu olmuşlardır. Daha sonra Evkaf

Nezaretî ve Evkaf Nazırları ortaya çıkmış ve hatta günümüz Türkiye'sinde Vakıflar Genel Müdürlüğü, Suudi Arabistan gibi ülkelerde vakıflara bakan bakanlıklar en yüksek sorumlu makamları oluşturmuştur.

Özellikle Osmanlı Devleti'nde bir şehre yapılan vakıf eserler o şehirdeki bir çok harekete öncülük etmişler, sosyal ve ekonomik hayata canlılık getirmişlerdir. Tabii mesele böyle olunca bir vakıf eseri kurulmadan önce şehir planı üzerinde uzun uzun düşünülmüş, detaylı çalışmalar neticesinde yer seçimi yapılmıştır. Yoksa hiçbir vakıf eseri ulu orta yer seçimi yapılmadan ve düşünülmeyen yapılmış değildir. Fatih Sultan Mehmet'in fetih sonrası ilk günden itibaren şehrin İslamlaşması ve gelişmesini vakıf eserleri takip ederek izlemek mümkündür. Bir taraftan İstanbul'a kendisinin ve etrafındaki Molla Hüsrev gibi yüksek görevlilerin kazandırdığı cami ve külliyele, hamam ve imaretler gibi eserler yanında müderris köyünden getirdiği bol su sayesinde (Turunçluk suyu adı verilen ve İstanbul'da şehir surları dışından Fatih Sulta Mehmed döneminde Müderris köyü civarından getirilen bu sular 3 çeşme ile bir Bostan Hamamına ulaştırılmıştır. Daha sonra Sultan III. Mustafa döneminde bu su yolları onarılmıştır. Başında Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa buyuruldusu bulunan 1181 Hicri yılı 29 Zilhicce tarihli mufassal masraf defteri için bk.TSMA D.5222) şehrin sosyal ve ekonomik yapısında büyük değişiklikler kaydedilmiştir.

İstanbul şehrini fetholdüğü ilk günden itibaren İslamlaşması ve şehrin büyümesini ilk genişlemelerin ne yöne doğru olduğunu vakıf eserlerini takip ederek izlemek mümkündür. Böylece şehirlerde vakıf eserlerin etrafında mahalleler oluşmuş, yerleşime kazandırılmıştır. Önce sur içine önem verilmiş daha sonra dış bölgeler hareketlendirilmiş ve bu yerleşimlerde vakıf eserler rehberlik görevi üstlenmiştir. Bu söylediklerimi destekler mahiyette Üsküdar bölgesinin önce liman tarafı daha sonra Kuzey – batı ve güney – doğuya doğru gelişmelerin hızlandığını söyleyebiliriz. Sultan III. Ahmed'in her ikisi de Padişah olan oğulları III. Mustafa ve diğer oğlu I. Abdülhamid sur içi yatırımları yanında Üsküdar'a da önem vermeyi unutmamışlardır. Beylerbeyi

Camii I.Abdülhamid'in Salacak'taki Ayazma Cami ise III. Mustafa'nındır III. Mustafa'nın oğlu III.Selim ise babası ve amcasının bu Üsküdar yoğunlaşmasına devam ederek Üsküdar Selimiye Cami 1216 / 1801 ve Selimiye Kışlası ismiyle özdeşleşmiştir.

Ben burada çalışmamın III.Mustafa'nın vakıfları ve özellikle Ayazma semtinde kurduğu vakıflar üzerinde yoğunlaşmak olduğunu belirtmek isterim.Daha doğrusu burada kurulan külliye'nin vakıfların toplumdaki sosyal ve ekonomik gelişmelere olan etkileri için bir örnek çalışma olarak ele almak istiyorum. Ancak hatırlatmak isterim ki; 18. yy. Osmanlı padişahlarından olan III.Mustafa'nın İstanbul'da bir çok önemli eserde izi görünür. Mesela Laleli' de Cami, Medrese, Türbe, Sebil, İmaret-i amire, Saka Çeşmesi üzerinde han-ı sagır (yani küçük han) ve zelzelede yıkılan Fatih Cami'nin temellerine kadar inilerek yapılması bunlar arasında önemlileridir. Bunların dışında Kadıköy'de, Paşabahçe'de, Rodos'ta kale içinde, Kadırga'da zevcesi Aynülhayat kadın için ve Edirnekapi'da Tekfur Sarayı yanında diğer zevcesi Adilşah Sultan için yaptırdığı camiler, sayısız çeşmeler yanında, bendlerde yaptırdığı İstanbul'a su takviyesi sayılabilir, (bendlere ilaveler)). Ayrıca Selanik'te bir camii ve yine Üsküdar'da Nasuhi Dergahı ona aittir. Ayazma Semti yani bugünkü Salacak ve Doğancılar bölgeleri Sultan III. Mustafa'nın en önemli vakıf eserlerinden birinin gerçekleştiği bölgedir. Üsküdar'da Şerefâbâd sahil sarayı olarak bilinen Ayazma ve Sultan Sarayına ait olan , ancak içindeki birkaç dökük bina ile boş bir arazi görüntüsü veren bu mülk Sultan III. Ahmet'in kızı Ayşe Sultan'a aitti ve o da orayı geliri Medine fukarasına dağıtılmak üzere vakfetmişti(bk.TSMA D.5456). İşte bu araziye önce istibdal şeklinde değiştirerek kendi emlakı arsasına katan III.Mustafa mükemmel bir planlama ile bir külliye kurarak bölgeye ekonomik canlılık getirmiş ve büyük bir istihdam merkezi oluşturmuştur.

Bu bilgiler Sultan III.Mustafa'nın Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Sultan III.Mustafa Vakfiyesi(bk.VGMA Defter nr.642), Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki belgelerde bol miktarda vardır. Bu çalışmamızda bu

belgelerden bir kısmını kaynak olarak kullandık. (Msl. bk. TSMA, D.4212; D.1137; D.5466,Yine bk. SemaviEyice, Ayazma Cami, TDVIA, c.IV, İst.1991, s.230 – 1)

Ayazma'da yapılan tam bir komplekstir. Önce annesi merhum Mihrişah Emine Sultan ve ağabeyi merhum Şehzade Sultan Süleyman'ın ruhları için muhteşem bir cami ve onun yanında, kible tarafında bir sıbyan okulu (çocukların Kur'an-ı Kerim öğrenmeleri için) ve cami dışında güneyinde köşede bir çeşme ile cami şadırvanı ve hamam ile imaret yaptırdı.Ayrıca bölge için Çamlıca (veya Bulgurlu) taraflarından kanallarla su getirterek etrafa canlılık getirdi. Osmanlı devletinde padişahlar hanımları ve anneleri için eserler yaptırmışlar,vakıflar kurmuşlardır. Mesela bu eser Sultan III.Mustafa'nın annesi için yapılmış, III.Mustafa'nın oğlu Sultan III.Selim de annesi Mihrişah Sultan için Eyüp'te imaret, türbe ve sebil yaptırmıştır. (bk. BOA, C.EV. 31/1501,T.1208) Bu eserler tümü ile Evkaf-ı Hümayun yani padişah vakıfları çerçevesinde düşünülmüşlerdir.

Vakıflara gelir getirmek gayesi ile yapılmış olan ek binalardaki düzen fermanlar ve emr-i şeriflerle sağlanmış, bunların varidatı yani gelirleri, Cabiler eliyle toplatılmış ve bu işle mütevelliler ve ona bağlı olarak kaymakamlar görevlendirilmişlerdir.

Muayyen dönemlerde, genelde senelik olmak şekliyle evkafın masraf kalemleri yani ödemeler A türü vakıf binaları ve varidat yani B türü vakıf yerleri (yani vakfa gelir temin eden kalemler) ayrı ayrı beyan edilmişlerdir.

Konumuz olan Ayazma kompleksinin kuruluşu ile ilgili dönemin Vak'anüvis ve tarihçileri Ahmet Vasıf Efendi ve Şemdanizade Fındıklı Süleyman Efendi eserlerinde bol miktarda bilgi verirler. Kompleks Ocak 1761'de dönemin Sadrazamı ve Sultan III. Mustafa'nın kız kardeşi Saliha Sultan ile evli olan Koca Ragıp Paşa'nın da katılımı ile açılmıştır. Ancak kompleksin içeriği, çalışanları, alacakları ücretler vs. hakkında en geniş bilgi Sultan III. Mustafa'nın vakfiyesinde bulunur. Bu genel bir vakfiyedir (bk. VGMA defter nr 642) ve adı geçen Padişahın bütün vakıf eserlerini,bu eserlerin idamesi için gerekli akarların yerlerini, eserler de görevli olanların alacakları maaşları,yapmakla

görevli oldukları iş tanımlarını ,mütevellileri ve vakıfların genel çalışma şartlarını tafsilatlı bir şekilde anlatır.Dolayısıyla bu vakfiye hem Laleli Camii ,hem Ayazma camii ve hem de Sultan III. Mustafa'ya ait tüm eserleri içine alır.

Esasen bölgeye hayır eserleri, eğitim merkezleri, kiralık iş yerleri yapılması ve ardından buraya su getirilmesi bölgeye hayat vermiş ve muazzam bir hareketlilik sağlamıştır. Bu dükkanlarda basmacı, yastıkçı, berber, enfiye iş yeri, saçmahane, Doğancılar hanı, Şahinciler hanı, Üsküdar ve Gebze menzilhaneleri, mengeneler (kumaş için) kumaş sanayi için, Ateş mengeneleri, soğuk mengeneler (vakf-ı hümayun mengeneleri diye geçer), nalbant. Yine aynı bölgede Sultan III. Ahmet Kütüphanesi Vakfı tarafından zapt u tasarruf olunmak üzere icara verilen basmahane arsası, paçacı dükkanı, camcı, taşçı, balıkçı ve kasap dükkanı hamam ve aktar, çörekçi fırını ve buraların işletmelerinin vakıf yönetimine ödedikleri miktarlar ve dolayısıyla müteveli riyaseti tarafından toplanan kiralara tafsilatlı olarak kaydedilmiştir. Ayrıca camide, imarette, Sıbyan Mektebi ve Sebil gibi yerlerde görev yapanlara vakfiyede tek tek belirlendiği üzere ve miktarlarda maaşları dağıtılması görevi belirtilmeye çalışılmıştır.

Camide görev yapanlardan imam, hatip, müezzin, vaiz gibi bilinen görevler yanında bugün unutulmuş olan devirhan, mülkhan, na'than, buhuri, muarraf (görevi yevmi Cumada olur) muvakkit gibi görevlerden bahis vardır. Vakfiyede bunların alacakları ücret ve işe ehliyetleri ve yapacakları görevler yani (iş tanımı) açık açık belirlenmiştir. Mesela muvakkitten bahserdeken "Evkaf-ı Salâtı Alim" (yani namaz vakitlerini tesbitte bilgi sahibi), ve hizmetinde ciddi ve kadim ve derece-i semavat-ı aktarda dakika şinas(yani Astronomi bilgisi ola), fenn-i irtifada bi- nazir ve bi- kıyas bir kimesne muvakkit ola..." ve yevmi (günde)25 akçeye mutasarrıf ola der. Na'thanlar ve müezzinler için "sahib-i danış ve makama aşına kimesne" olmalarından bahsedilir. Ayazma Camii'nde imam sayısı 2 müezzin sayısı 4 dür. Laleli Camii'nde ise 9 olarak geçer. Bunlar değişkendir. Ancak ehliyetleri hususunda şartlar hemen hemen benzerdir.

İmam, hatip ve müezzinler dışında cami görevlileri çok daha fazladır. Mesela Cuma vaazı dışında birdiğervaz de Pazartesi günleri öğle namazı sonrası va'z u nasihatte bulunur.

Pazartesi, Perşembe günleri Şeyhulkuura Kur'an tilaveti dersleri verir, onun bir de halifesi vardır ve onun da alacağı ücret belirlenmiştir. İmam-ı evvel ve imam-ı sani (ikinci imam), Yasin, Mülk, Nebe surelerini okuyanların da görevleri ayrı ayrı belirlenmiştir. Cuma günleri devirhanlar 5 kişi olacaktır. Ayrıca camide günlük hizmetliler vardır ki bunların vazifesi camiyi temiz tutmak (Ferraşın), tuvaletleri temiz tutmak (kennâs-ı kenef), mübarek günlerde cami içi dışı ve şerefelerinde kandilleri yakmak yani (ikâd-i kanâdil) görevini yapmak, zeytin yağı, mum temininde görevliler, çöpçüler (zibilkeş) ve hatta sebilden su içilen tasa sahip çıkan yani onu çalınmaktan koruyan ve her gün onu yerine asan ('alk u ref' eden) kısacası onu gece gündüz muhafaza eden kişidir ki alacağı ücret belirlenmiştir. Tabi bütün bu yürüyen hizmetlerin başında bir kayyum bulunmaktadır (yani işletme amiri).(bk. BOA , MAD defteri ,nr..1757, T.14 Muharrem, T.1661 / 1072 tarihli evkaf defteri)Bu defter Fatih Sultan Mehmet Evkaf Defteri diye geçer ve orada vakıf görevlilerinin (ber mucbe-i vakfiye) hizmet nevi'leri, görev talimatları yani iş tanımlarından bahisler vardır.

Şimdi kısa da olsa İmaretlerin çalışma düzenine bakalım:

İmaretlerde hizmet edenler, pişiriciler grubu, erzak temin edenler grubu, pişen yemekleri tevzi eden dağıtma grupları esas yükün ağır tarafını götürürlerdi. Bu görevler vakfiyelerde uzun uzun anlatılır. Pişen yemeklerin tevziatı ise belirlidir. Mesela imaretlerde bir şeyh-i imaret olur. Bu şeyh imaretlerdeki operasyonun başıdır.(Benzer bir şekilde Şeyh ul-Beled tabir edilen kişiler de şehrin Belediye Başkanlarını ifade eder. Bu kişileri tarikat şeyhi ile karıştırmamak gereklidir.)

1 – Mühürdâr-ı imaret

2 – Vekilharç

3 – Kâtib-i kiler

4 – Anbar-ı zehâir (Malzeme stokçusu)

5 – Anbar-ı Hinta (Buğday anbarı)

6 – Tabbahin (Pişiriciler)

7 – Tas keşân-ı matbah

8 – Tas keşân-ı me'kel

9 – Ekmek hazırlayanlar

10 – Re'is-i Habbazin

11 – Hamur hazırlayıcıları

('Accan,hamurcular; ta'cin-i dakik ise hamur yoğurma işlemini işaret eder.)

12 – Yukarıda adı geçen bu kişilere bağlı çalışan onlarca görevli;

Alt hizmetlerde geçen mesela(nakkâl-i fadula) yemek taşınacak belirli yerlere yemekleri taşıyanları tanımlar, imaret kapıcısı, temizlikçisi vs.den herbiri yukarıda belirli kişilere bğlı olarak görev yaparlar. İmarette pişen yemekler sayıya göre pişer ve vakfiyede belirli yerlere tevzi edilirdi. Mesela civar medreselerde, camilerde görevliler dışında yakın medrese odalarında, han-i-kahlarda oda sahiplerine kaç adet fadula(mönü) verilecekse hepsi tek tek belirlenmiş idi.

Burada imaret ile ilgili bir yanlış anlayışa işaret etmek isterim. İmaret ayrı çorbahane ayrıdır.Biri bugünkü lokantalar ayarında pilavı, etli yemeği, tatlısı içinde olan tabiri caizse mönülerin hazırlandığı ve vakfiyede açıklanan belirli yerlere dağıtımının yapıldığı teşkilatlardır.Bunlara imaret denir ki buralardaki tüm görevliler ve buralardan yemek alacaklar her biri sayılarına göre belirlenmiştir.(Meselaşumedresedeki9odaya 9fadula vs.gibi.) Diğeri ise fakirfukaraya çorba ekmek, kifaf-ı nefis olarak açlık gidermek için dağıtılan çorba türü tek çeşit, hafif yemekler ve bunların hazırlandığı yerlerdir.

Bütün bu hizmetlerin en mükemmel şekilde yapılması esastır. Yani değişmeyen kuraldır. Vakfiyelerde şöyle der;

"İşbu ehâsin-i hayratı cami' vakfiye-i ma'mulun biha mucibince 'amel ve tahrir olunan şurutuna mürâatta (koşullarına riayet etmekte) kusur edenler zümre-i merdudinden madud olalar" (Yani vakfiyede belirlenen şartlara uygun görev yapmakta

başarılı olamayanlar başarısızlar grubundan sayılırlar) denilir.

Vakıfların uzun süre işlevlerini ürdürebilmelerini sağlayan finans kaynakları:

Gerçekten de işin önemli yönü budur. Vakıf kuran kişilerin vakfiyesinde öngörülen giderler(yani burada incelediğimiz vakfiyede Sultan III.Mustafa Vakfiyesi'ndeki masraflar), nasıl karşılanacaktır? Bunubizdüşündüğümüz gibi vakıf efendiler veya hanım efendiler de düşünmüşlerdir. Esasen vakıfları iki kanatlı bir kuşa benzetmek mümkündür. Bu şekilde bir kuşun dengeli uçabilmesi için her iki kanadın da mükemmel görevini yerine getirmesi esastır. Birinci kısımda görevlilerin harekete geçmesi ve bunun uygulaması ekonomik açıdan, istihdam açısından ne kadar önemli ise ikinci kısımda bir o kadar belki çok daha önemlidir. Yani vakıf değirmenini yüzyıllar boyu kesintisiz döndürecek suyun temini hususunda gerekli tedbirler alınmaz ise o vakfın gelirleri yetersiz kalır ve söz konusu vakıf zaman içinde ortadan kaybolur.Ancak bunun aksi olması durumunda vakıf bütçesinde ziyade para kalması durumunda bu paraları şer'i şerife uygun olarak istirbahı(diğer bir deyişle hadd-i şer'i üzre istirbahı) yani ihtiyaç sahibi iş adamlarına verilerek vakfa ilave gelir temin edilmesi durumu da söz konusu olabilmıştır.Paranın bu şekilde çalıştırılması olayı " Evkaf-ı Nukud " denilen para vakıfları şeklinde özel vakıflara konu olabilmiş ise de normal vakıfların bütçe fazlalıklarının kullanılması şeklinde de ortaya çıkmıştır. Vakıflarla ilgili çalışanların "Para Vakıfları" olarak özel araştırmalar yaptıkları bu bölüm gerçekte çok uzunve önemlidir. Zira çok miktarda materyal vakfiyelerde ve arşiv belgelerinde bulunmaktadır . Ancak biz yine kendimizi Sultan III.Mustafa'nın söz konusu yaptığımız " Vakfiyesi" içinde tutarak birkaç misalle konumunuzu açıklamaya devam edeceğiz. Bu bölümde kendi işinde nakit sıkıntısı çeken iş adamına finansman kolaylığı temin edilmesi durumunu görürüz ki bu bir yandan piyasanın hareketlendirilmesi, öte yandan ise vakfa ek gelir temini anlamına gelmektedir.Yani bu durumda vakıfların piyasalara nakit para desteği temin ederek durgunluğu açmaya çalışmaları önemlidir.

Vakıfların gelir kısmını teşkil eden Mukataat ve Müstagillat (yani Müsakkafât) adı ile anılan yerler tesbit edilirken Osmanlı Coğrafyasının her bir köşesi,herhangibir fark gözetilmeksizin aynı şekilde değerlendirilmiştir. Meselâ konumuz olan Sultan III. Mustafa Vakfiyesi'nde evvela camilerin yanlarındaki iş yerleri, daha sonra İstanbul şehrinin her köşesinde bulunan iş yerleri ve hatta Osmanlı coğrafyasının uzak noktalarında bulunan gelir yerleri aynı şekilde düşünülmüş ,ister yakın ister uzak olsun her biri vakfa gelir etmede eşit olmuştur.Ancak ne var ki uzak bölgelerde olan arazi geliri ve işyerlerinden gelen gelirler mütevellie bağlı ka'immakamlar ve cabiler eliyle temin edilmiştir. Mesela bir taraftan Edirnekapı / Eğrikapı'da Tekfur sarayı içinde iş yerleri hazırlanmış, diğer taraftan İzmir ve bugün Yunanistan'da kalan Sakız Adası gibi yerlerde gelir yerleri,atelyeler oluşturulmuştur veya İzmir şehri limanındaki taze meyve (Meyve-i Ter) gümrük ücretleri tahsil edilmiştir. Yine söz konusu vakfiye bağlı olarak Çukur Çeşme'de Han-ı Cedid'de iskan olunan Hasbenci ve kuyumcu esnafının bahsedildiğini görürüz(bk. BOA, HAT nr. 1499/1 T.1222/ 1807).

Vakıfların ekonomik hayata etkileri:

İstanbul esnafı kendi kullanımları için hazırlanan vakıf dükkanlarını vesair işyerlerini iştigal mevzularını sürdürmek için kullanmışlardır. Buralarda rahatlıkla ve hem de bazen ticari açıdan korunarak üretimlerini veyasairticari işlerini yürütürlerdi.Buanlamda Osmanlı vakıfları İstanbul'da olduğu gibi diğer şehirlerin de kuruluş ve gelişmelerinde gayet önemli roller üstlendiler.Vakıf sistemi içinde gizli olan bu hedef bu rol gereği şehrin belirli bölgelerinde ihtiyaç duyulan çarşı ve dükkanların kurulması,değişik iş kollarına uygun işyerleri ve atölyelerin inşa edilmesi ile ortaya çıkmıştı.Bu iş yerlerinin o bölgelere olduğu gibi bütün şehre sağladığı ekonomik hareketlilik şüphesiz çok önemli oldu.Dükkanların ve sair işyerlerinin mülkiyeti elinde olan vakıflar buraları ihtiyaç sahibi esnafa kiraya verdiler.Böylece vakıflarla esnaf ve esnaf kuruluşları arasında enteresan bir ilişki ortaya çıktı. Zamanla bu bölgeler o değişik iş kolları ile anılır oldular. (A.Kal'a,İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları

,İstanbul,1998,s.91122 ve 219). Mesela Üsküdar'da Ayazma Cami civarında bahçe ve belirli iş yerleri çarıkçı esnafı tarafından çalıştırılmıştır. Bunların ellerinde hatt-ı hümayunda açıklandığı üzere şartlara uyan çarıkçı dükkanları vardır. "Hatt-ı Hümayun-ı Şevketmakrun ile muanven emr-i alışanda tasrih olunan şurut-ı nizamı muhtevi bir bâb çarıkçı kârhânesi" bk.Vakfiyeye,(bk. VGMA, No. 642). Vakfiyede bir de Saçmahaneden bahsedilir. "Müsteciri yedinde olan berât-ı âlişanda tasrih olunduğu vech üzre şurut-ı nizamı muhtevi bir bab saçmahane..." (HAT 652/31846;1492/39).

Üsküdar'da Ayazma Sarayı içinde sahnında kain Saçma kârhânesi (işyeri) atölyesi her türlü saçma, fişek, çubuk ve fındık kurşunu imal ve ısga eder (dökümünü yapar) Bu faaliyetler sadece buraya münhasır olup diğer iş yerleri sair mahallerde bu işlerle meşgul olamazlar, olurlarsa faaliyetten men olurlar. Bu malzemenin yani imalatla kullanılan malzemenin satışı, ithali de vakfa münhasırdır (C.EV 355 / 18048 T.1211).Bütün bunlar gösteriyor ki işin başında vakıf tarafından esnaf için hazırlanan bu yerlerde çalışanlar daha sonra korunmuşlar ve başka kişilerin rekabetinden muhaza altına alınmışlardır.

Bu hususta Edirne (T. 1199, C.AS 397 / 38518)veMoraceziyesikadılarına(C.AS,1063 / 46776, T.1188) hükümler yazılmıştır. Söz konusu işyeri III.Mustafa evkafından Üsküdar'da kurulan saçma fabrikası veya atölyesi (eski dilde kârhânesidir) (bk.BOA, C. EV 478 / 24158 numaralı ve 1201 tarihlibelge). Üsküdar'da saçma fabrikasında (Sultan III.Mustafa vakfına ait olan) imal olunan saçmalardan başka, Osmanlı Devleti hudutları içinde(yani memalik-i mahrusada) saçma satışı ile iştigal etmek kesinlikle yasaktır. (Yine bk. C.IKTS 22/1081 T.1217).

Buradaki ifadeler arşiv belgelerinde geçtiği gibi aktarılmaktadır. Görüldüğü kadarı ile Üsküdar'da bir saçma imalathanesi kurulmuş ve bu işyeri dış rekabetlere karşı koruma altına alınmıştır. İmalatçı esnafı kendilerini dış rekabetten koruyabilmek gayesi ile giriştikleri eylemlerden biri de şöyle gelişmiştir.İstanbul kadısına verilen 1239/1824 tarihli bir fermanan anladığımıza göre İstanbul'da ayakkabı üreten esnaf

durumu devlet yetkililerine arzemişler ve şehre ithal malı kadı ayakkabılarının girişine mani olmuşlardır. Diğer misal de İzmir şehrinde Sultan III. Mustafa Vakfı'na ait kumaş üzerine basmacılık sanatının icra edildiği atelyenin dışında başka bir yerde bu mesleğin icra faaliyetinin yasak olduğuna dair ellerinde ferman olan basmacı esnafı, Manisa ve kazalarında aynı mesleği icra eden esnafı dağıtılmasını istemiş ve bu itekleri kabul görerek sözü geçen esnaf bu tür faaliyetten men edilmişlerdir. (bk. BOA. Cevdet-darphane, nr. 1359) Çarıkçı esnafı bu hususta vereceğimiz bir diğer örnektir. T1220 / 1805 tarihli bir belgede (HAT 1492 / 39) Üsküdar ve Yenikapı Mevlevihanesi'nde bulunanlar III. Mustafa Vakfı'na bağlı olarak çalışmaktadırlar. Özellikle Çarıkçıbaşı verilen örnekte adı geçen İbrahim Edhem'in yaşlanması ve maaşlı emekliye ayrılması sonrasında çarıkçıbaşılık Sultan III. Mustafa Vakfı'na bağlanmıştır. Bölgelerine göre yine beş yıl sonrası durumu gösteren bir belgede (Hat 652 / 31846) Doğancılar Meydanı civarındaki çarıkçılar nizamlarına ait Sultan III. Mustafa dönemine ait fermandan bahseder. 1225 / 1810 yılında bu fermanın yenilendiği meselesi hakkında bilgi vardır. Anlaşıldığına göre Çarıkçılar düzeni Çarıkçıbaşı İbrahim Edhem Efendi'nin vefatı sonrasında vakfın yönetimine kalmıştır. Sultan III. Mustafa Vakfiyesi oğlu Sultan III. Selim döneminde bu durum aynen sürdürülmüş ve bu hususta bir ferman çıkarılmıştır.

Cevdet Hariciye (30/1467) evrakı yine 1224 / 1809 tarihli sahtiyan pabuçtan bahseden bir beyanda korunan bir iş dalını görüyoruz. "Yahudilere mahsus esmân-ı sahtiyan imalinin Tekfur Sarayı arsasında inşa olunan vakıf odalarda çalışan 30 Hristiyana inhisar ettirilmesi" (sahtiyan (keçi deresi) veya ince deri) hususunda açık ifadeler görüyoruz.. Ayrıca söz konusu Sahtiyan'dan alınan ham madde veya yarı mamül madde vergisi yeterli görülüp onunla imal edilen akkabıdan ikinci defa olmak üzere mamül mal vergisi alınmamıştır. ki bu da bir nevi sanayiye verilen teşvik olarak değerlendirilebilir. Sakız Adası'nda Sultan III. Mustafa'nın Vakfiyesi'nde

gelir kaynakları arasında belirtilen Mengenehaneler oldukça dikkat çekicidir.

Vakfiyede geçtiği üzere Sakız Adası'nda kumaş sanayi için ateş mengene işyerleri ve iki adet soğuk mengene işyerleri yapılmıştır. Buraların icar ve resimleri câbiler tarafından tahsil edilir. (Vakfiyede câbiler yerine eminler kelimesi geçer; "rûsumât vakf-ı hümayun için eminler tarafından alınır" der). Ayrıca başkasının bu tür bir iş yeri kuramayacağı açıkça belirtilmiştir; "Cezire-i merkumede (Sakız) vakf-ı hümayun olan mengenehânenen gayri mengenehane ihdas olunmamak..." ve diğer yerde onların uymaları gereken şartlar, nizam ve düzen şöyle özetlenir; "Mengenehane'nin şurût-ı nizamı için hatt-ı hümayun-ı atufet makrun ile mu'anven emr-i âlişanımda tafsil bulunduğu üzere Asitane-i Aliyeye gelen ve nesc olunan bilcümle akmişe ve emtiay-ı sâire ancak mengenehânei merkumede olan ateş mengenesi ve iki soğuk mengeneye çekilip ve perdaht olunmak ve ola geldikleri üzere rûsumatı vakf-ı hümayun için eminler tarafından alınmak..." (III. Mustafa'nın adı geçen vakfiyesi.) Piyâle Paşa'nın da Kasımpaşa ve Sakızda Camileri ve yine Sakız Adası'nda vakıf musakkafatından bahseden belgeler için (bk. BOA, C.EV 331/16823; 374 / 18961; 417 / 21121) Sultan III. Mustafa Vakıfları geliri olarak bunların dışında daha bir çok gelir yeri olmakla birlikte İzmir'de taze meyve gümrüğü ve Foça-i Kebir ve Foça-i Sagir ve Sağacık , Urla ve Karaburun iskeleleri gümrükleri hasılatları önemli kalemler arasında görülür. Yani kısacası ticaret ve sanayiye canlandırmak, işsizliğe çare bulmak bu gün olduğu gibi o dönemlerde de sosyal hayatta önemli bir konu olmakla birlikte o günkü devlet yöneticisi olan padişahların çözümü ile uğraştıkları en önemli konular arasında idi. ve işsizlikle mücadele hükümetlerin en önde gelen öncelikleri arasındaydı. O dönemlerde vakıflar bu gibi sosyal ve ekonomik problemlerin çözümünde çok önemli roller oynamışlardır. Bugün İstanbul'un en önemli ticaret merkezlerinde bulunan Vakıf Hanları halen ilk günlerinde olduğu üzere

önemli birer ticari merkez olma durumlarını sürdürmektedirler. Son yıllarda dönemlerden kalan vakıf malları değerlendirilmekte ve elde edilen güncelleştirilmiş kira bedelleri ile birçok tamirat ve temizlik işlemleri yapılmakta ve sayısız kıymetli eserler bastırılmaktadır. 2010 yılı itibari ile İstanbul'da iki vakıf üniversitesinin aynı sene içinde eğitim kapılarını açması önemli bir olaydır. Öğrendiğimiz kadarı ile bu iki üniversiteden biri Aksaray'da Bezm-i 'Alem Valide Sultan adı ile bir diğeri de Üsküdar Toptaşı muhitinde Fatih Sultan Mehmed Üniversitesi adı ile açılmış ve bu iki eğitim merkezi faaliyetlerine başlamışlardır.

Her iki Üniversitenin eğitim hayatına kazandırılmasında emeği geçenlere teşekkür ediyor, sözü Sayın Başkan'a bırakıyorum.

Aydın SEÇKİN (Oturma Başkanı):

Mustafa Bilge hocama ben de çok teşekkür ediyorum güzel sunumlarından dolayı. Değerli hocam bir bilgiyi arz edeyim ben sizlere. Şu anda Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Arşiv Yönetim Sistemi diye Türkiye'deki tüm Osmanlı Arşivleri'nde, Topkapı Sarayı'nda, İslam Eserleri'nde, İstanbul Müftülüğü'nde, Konyalı Kütüphanesi'nde ve bizim kendi arşivimizdeki bütün vakıf belgelerinin tamamı dijital ortama aktarıldı ve şu anda bunların tercüme transkripsiyon işlemleri devam ediyor. Bu yıl sonunda proje tamamlanmış olacak. Bu proje ile şu anda sadece Osmanlı Arşivleri'nde sadece vakıflarla ilgili 8 bin sahife belge çift taraflı dijitalleştirildi. Bu belge sayma yöntemine göre farklılık arz edebilir ama biz şu anda 20 milyondan fazla vakıf belgesinin tamamını dijitalleştirdik, belgelerin tamamını mikrofilm almak suretiyle 500 yıllık süreyle bunları saklama imkanını sağladık ve bu proje Türkiye'de kendi alanında çok

zor şartlarda devam eden bir projeydi ve projenin şu anda sonuna yaklaştık, bitirmek üzereyiz. Sadece Osmanlı Arşivlerinden dediğim gibi 8 milyon belge aldık. Osmanlı Arşivleri'nde biz projeye başladığımız zaman 2,5 milyon belge vardı. Projenin sonuna doğru onlar da tasnif işlemlerini devam ettirdikleri için bu süre içinde çıkan belgelerin de tamamını dijitalleştirdik ve inşallah önümüzdeki yıldan itibaren vakıfla ilgili her türlü belgeye üstelik de vakıflara alınan her birisi vakıflarla ilişkilendirilmiş olarak hizmetinize sunmuş olacağız. Tabii bizim buradan beklentimiz şu, ben hep şu hayalin gerçekleşmesini bekliyorum. Bütün araştırmacılarımızın, bütün hocalarımızın öğrencilerine verecekleri tezlerden bu süreci belli dönemler halinde bu yüzyıllık dönem olabilir, zamana göre ikiyüz yıllık dönemler olabilir. Bu dönemler içerisindeki kurulmuş olan vakıfların hangi alanlarda yoğunlaştığını, o dönem içerisindeki sosyal yaşantıyı, kültürel gelişimi, kültür varlığı oluşumuna katkılarını bütün eserleri ile vakfiyedeki şartlar analiz edilmek suretiyle o analizlere göre bir medeniyetin toplam sentezi yapılmak suretiyle insanlığa sunulmasını bütün bilim adalarımızdan bekliyorum. Bu vesileyle bunu da ifade etmiş olayım. Çok teşekkür ediyorum bu açıklamayı da vesile kıldığınız için.

Yine değerli hocalarım şu anda Vakıflar Dergimiz hakemli dergi haline geldi ve dolayısıyla bilim dünyasının bu çalışmalarını hakemli dergimizde destek vermek suretiyle bu araştırmaların sonuçlarını da orada yayınlarak hem kalıcı hale getirmek hem de insanlığın hizmetine sunmak bir borçtur diye düşünüyorum.

Şimdi Prof. Dr. Mehmet Canatar hocamız İstanbul'da Bilgi Hazinele Medreseler ve Kütüphaneler adlı tebliğini sunacaklar.

